

SÄVELTAITEILIJAT KOTIOLOISSAAN: Kerttu Wanne, Astrid Joutseno ja 1930-luvulla pilkahteleva outous

Astrid Joutseno

ABSTRAKTI

Tässä artikkelissa nostan esiin viulisti Kerttu Wanteen (1905–1963) ja pianisti Astrid Joutsenon (1899–1962). He olivat säveltaiteilijoita ja elämänkumppaneita, jotka suomalainen musiikin historia on unohtanut. Elin-aikanaan Wanne ja Joutseno olivat tunnettuja kansainvälisiä ammattitaiteilijoita. Joutseno on myös isoisoätini. Artikkelissa analysoin 1930-luvulla Wanteesta ja Joutsenosta kirjoitettuja suomalaisia sanomalehtiartikkeleita syventyen siihen, miten naisten taiteilijuus ja saman sukupuolinen elämänkumppanuus kerrotaan ja merkityksellistään. Pohdin myös aukkoja, sitä mikä jää vaille ilmaisuja tai kirjoittuu hämärästi, rivien välissä. Lähestymistapani pohjaa elämäkirjoitusteoriaan ja praktiikkaan sekä queer-tutkimuksen käsitteistöön. Kehitän queer-elämäkirjoituksellista positiota suhteessa historialliseen aikaan, sekä esitän argumenttini nykykielisellet queer-tulkinnalle ja elämäkirjoitukselle queeristä menneisyydestä ja tulevasta huolehtimisena.

Avainsanat: elämäkirjoitus; queer-arkisto; musiikin queer-historia; taiteilijanaiset; kumppanuus

ABSTRACT

In this article I highlight Finnish musician-artists and life partners violinist Kerttu Wanne (1905–1963) and pianist Astrid Joutseno (1899–1962). They have been long forgotten in the Finnish history of music. During their lives Wanne and Joutseno were well-known professionals with international careers. Wanne was also a popular poetry and aphorism writer and Joutseno a piano pedagogue. In addition, Joutseno is my great aunt. This article analyzes Finnish newspaper articles about Wanne and Joutseno, written and published in the 1930s. I ask how being artists as women and being same gender life partners is portrayed and given meaning to. I also address silences, what remains without expression or is written in-between the lines. My methods rely on life writing theory and practice as well as

queer theoretical concepts. I develop a queer life writing position in relation to historical time, arguing that contemporary queer interpretations and life writing about the queer past are necessary for taking care of the future.

Keywords: life-writing; queer archive; queer history of music; artist women; partnership; kinship

Johdattelua ja asemointia¹

Tässä artikkelissa hahmottelen elämäkirjoituksellista tutkimusotetta kerrokseni kahden edesmenneen taiteilijan ja elämänkumppanin tarinaa. Artikkelin analyysiosassa lähiluen esimerkkejä viulisti Kerttu Wanteesta ja pianisti Astrid Joutsenosta 1930-luvun aikana julkaistuista taiteilijaprofilimaisista lehtiartikkeleista.² Ne eivät ole elämäkirjoitusta, mutta toimivat tutkimuksessani sen mahdollistajana. Tarina Kertusta ja Astridista syntyy

- 1 Artikkelini on osa postdoc-tutkimustani Helsingin yliopiston tutkijakollegiumissa taiteen tutkijatohtorina 2023–2024.
- 2 Suomenkieliset sanomalehti- ja aikakauslehtiartikkelit ovat luettavissa Kansalliskirjaston digitoidussa arkistossa. Etsin haastattelut Kansalliskirjaston digitaalisesta arkistosta hakusanoilla Kerttu Wanne; Astrid Joutseno; Kerttu Wanne Astrid Joutseno. Artikkelia varten rajasin haun vuosiin 1930–1940.

fragmentaarisia ja eriaänisiä arkistoja tutkimalla ja tulkitsemalla. Lähestymistapaani määrittää näkyväksi tekemisen politiikka yhdessä huolenpidon etiikan kanssa.

Analysoin lehtiaineistoa kahden teeman kautta: I) taiteilijuudesta kertominen, II) yhdessä asuvien naisten kuvaaminen. Suoritan esimerkkiartikkeleista kuvailevan lähiluennan erittelemällä taiteilijuuden, sukupuolen, ja saman sukupuolisen kumppanuuden risteäviä merkityksenantoja. Tulen näyttämään, miten lehtiaineistossa yhteisasuminen ja jaettu arki ovat samanaikaisesti sekä esitetty todellisuus että piilotettu asia, jota hämärretään esimerkiksi kukkien ja huonekalujen ihailevalla kuvailulla ja huumorilla.³ Esimerkkiartikkeleissa taiteilijuus näyttäytyy vaikuttavana, jopa taianomaisena, ja se sekoittuu kahden naisen jaetun kodin kuvailuun tai sen piilottamiseen. Pysähdyn havainnoimaan artikkelien kummia risteämiä tai outoja pilkahduksia, sillä niiden äärellä mahdollistuu toisintulkinta, joka voi johtaa elämäkirjoittamiseen. Tarkoitan tällä sekä queer-elämistä kertomista arkistojen pohjalta (elämäkerta) että tutkimuskirjoittamista, jossa paikannun tutkimuksen osaksi.⁴

Lähestymistapani yhdistää elämäkirjoitusteoriaa ja queer-metodologiaa, jotka läikkyvät olemisen ja tutkimisen kriittiseen pohdintaan. Molemmat vastustavat selkeärajaisuutta ja pysähtyneisyyttä. Pysin perustelevaan sen, miksi on tärkeää tutkia Wannetta ja Joutsenoa queer-elämän käsitteellistämisen kautta. Queerin-käsitteellä viittaan tutkimuskohteeni asettumiseen suhteessa seksuaalisuuden ja sukupuolen normeihin sekä tutkimusotteeseeni. Tuula Juvonen toteaa Liz Stanleyn mukailleen, ettei eri arkistomateriaalien tarvitse tulla tulkituksi saman tarinan osina, vaan ”eri

3 Toteuttamissani aikalaishaastattelussa haastateltavat ovat tuoneet esiin, ettei Wanteen ja Joutsenon parisuhde ollut salaisuus.

4 Artikkelini luo pohjaa jatkotutkimukselle Wanteen ja Joutsenon elämistä, jossa tarkoitukseni on soveltaa queer-elämäkirjoitusmetodia.

konteksteissa ja eri tavoin tuotetut aineistot tuottavat keskenään erilaisia ilmiöitä, eli tässä tapauksessa erilaisia homoseksuaalisuuksia” (Juvonen 2002, 36–37). Juvonen korostaa, että aineistojen tuottamat erot ovat jo itsessään tärkeä tutkimuksen tulos. Myös Taavetti puhuu queer-arkistojen pirstaleisuudesta sekä tutkijoiden tarpeesta koota arkistonsa laajasti useasta eri lähteestä (Taavetti 2021, 39–40). Tulen itsekin kokoamaan ”ilmiöitä” queeriin elämäkirjoitukseen erilaisista aineistoista. Tämän tutkimusartikkelin katsaus 1930-luvun sanomalehtiartikkeleihin ja niiden tulkitsemiseen tuottaa siis yhdenlaisen vastauksen, jota voin myöhemmin vertailla esimerkiksi Wanteen kokoamaan arkistoon. Tutkimukseni kiinnittyy myös osaksi suomalaista musiikintutkimusta, laajentaen tutkimusta *taiteen kadonneista naisista* kohti queer-aiheita (Välimäki ja Koivisto-Kaasik 2023, 14–16).

Elinaikanaan viulisti Kerttu Wanne (1905–1963) ja pianisti Astrid Joutseno (1899–1962) olivat varsin tunnettuja toimijoita musiikin, kirjallisuuden (Wanne) ja musiikkipedagogiikan (Joutseno) aloilla. Jos heistä olisi tuolloin tai heti kuolemien jälkeen kirjoitettu elämäkerta, sen lähestymistapa ja oikeutus olisi perusteltu Wanteen ja Joutsenon elinvuosien aikaisesta asemasta käsin. Olisi kirjoitettu merkittävistä ja tunnetuista taiteilijanaisista. Heidän kuoltuaan alkoi tutkimisen ja muistamisen sijaan unohduksen aika, joka on vasta viime vuosina muuntunut uudelleenlöytämiseksi, kun allekirjoittanut on kirjoittanut naisista muistelmateoksessaan (Swan 2019) ja Susanna Välimäki on julkaissut tutkimuksiaan koskien Kerttu Wannetta (Välimäki 2021a; Välimäki and Koivisto-Kaasik 2023). Nyt kun Wanteen ja Joutsenon kuolemista on jo 60 vuotta, kirjoitan unohdetuista taiteilijoista, jotka asuivat ja työskentelivät yhdessä. Nykytermein voisoin määritellä heidät queer-esivanhemmikseni.

Astrid Helena Joutseno sai minut kiinnostumaan taiteilijaparin yhteisen elämän tutkimisesta. Hän on isoisotätini, jonka mukaan sain nimeni 20 vuotta hänen kuolemansa jälkeen. Suhdettani isoisotätiini ovat määrit-

täneet hiljaisuus ja tiedonpuute, mutta myös vanhempani kertomat herkulliset anekdoottimurut ja niiden synnyttämänä kaipaus. Vuonna 1915 syntynyt isoisäni kasvoi Emma-mumminsa (Astridin äidin) kodissa, jossa teini-ikäinen Astrid vielä tuolloin asui. Jo pian tiedon etsimisen aloittuani ymmärsin, että Joutsenon ja Wanteen kaivaminen unohduksesta ei ole vain tärkeää sukuni juurien tuntemiseksi, vaan heidän tarinansa on merkityksellinen suomalaisen taiteen ja queer-historian kannalta. Asemoin lähestymistapani ”uudenaikaiseksi” verrattuna siihen hankalaan varovaisuuteen, jota Juvonen piti 2000-luvun alussa tarpeellisena (Juvonen 2002). Se mitä kutsun unohtumiseksi ja hiljaisuuksiksi elämäni aikaisessa kulttuurissa, peilautuu historiallista julkista elämää vasten. Tuo aika on mahdollistanut tietyt kertomukset sulkien pois tai hälventäen toisia, jotka taas omasta näkövinkkelistäni ovat keskeisiä.

Juuri nyt on havaittavissa merkkejä suomalaisen queer-historian laajenevasta käsittelystä: Tieteellisessä keskustelussa queer-menneisyyksien puutteellista tutkimista paikataan historian, elämäkertatutkimuksen ja elämäkirjoituksen kentillä omine menetelmineen (Peake ja Hilpinen 2022). Tutkijat miettivät myös queer-käsitteen tulkinnallista laajentamista, jonka kautta luoda tarkempia artikulaatioita vähemmistöjen eduksi (Juvonen 2020). Queer-historiaa tuodaan myös esimerkiksi televisioon: joulukuussa 2023 YLE julkaisi ”Suomi on queer” -dokumenttisarjan (Kuosmanen, Leinonen, ja Leino 2023), joka mahdollistaa yleisölle pääsyn sellaisen tiedon äärelle, josta aiemmin on vaiettu. Vaikka Astrid ja Kerttu eivät esiinny dokumenttisarjassa, se kutsuu ja oikeuttaa tutkimustani taiteilijaparista.

Wanteen ja Joutsenon kohdalla arkiston muodostavat erilaiset kokoelmat: Kansalliskirjaston sanomalehtiaineisto, Sibelius-museossa säilytettävä Kerttu Wanteen arkisto (KWA) sekä keräämäni muistitieto, esineet ja valokuvat. Tällaisista palasista koostuu laaja kollaasi, josta nostan esiin neljä valokuvaa Kerttu Wanteen alun perin Suomen Kulttuurirahastolle

testamenttaamastaan arkistosta. Tätä aineistoa kutsun elämäkirjoitukseksi (Joutseno 2021, 43–46). Wanteen itsekokoama arkisto on merkittävä suomalainen queer-teko, joka osoittaa myös hänen ymmärtäneen oman toimintansa ja asemansa erityisyyden.⁵ Uskon, että arkisto mahdollistaa tulevaisuudessa runsaasti queer-tutkimusta ja musiikintutkimusta. Tässä artikkelissa valokuvien äärelle voi pysähtyä pohtimaan sitä, mitä on mahdollista tietää, tulkita tai kertoa. Näen, että juuri valokuvat tuottavat ristivetoa 1930-luvun sanomalehtijuttujen kerronnallisen tyylin kanssa. Ehdotan, että valokuvat vikuroivat julkista kertomisen tapaa vastaan (Vänskä 2006). Ne tekevät näkyväksi sen, että lehdissä kerrottu poikkeava tavasta, jolla henkilökohtaiset, itsearkistoidut valokuvat voidaan tulkita.⁶

Näkyväksi tekemisen politiikka ja huolenpidonetiikka

Astrid Joutseno ja Kerttu Wanne kuolivat yli kuusikymmentä vuotta sitten. Edesmenneiden ihmisten jättämien jälkien tai heistä kirjoitetun tutkiminen on eri asia kuin olisi tutkia ja kirjoittaa elämäkirjoitusta elävistä ihmisistä ja sukulaisista. Ajallinen etäisyys mahdollistaa toisenlaista läheisyyttä ja paljautta. Päädyn lukemaan taiteilijoiden kokonaisvaltaista yhteiseloa, asumista, työskentelyä ja vapaa-ajan viettoa queer-kumppanuutena siksi, että aikalaishaastatteluissa ja sukuni tarinoissa ei ole epäilty tai haastettu vaan yksiselitteisesti vahvistettu tulkintaa ”lesboparista”. Valintaani tukee se, että Astrid ja Kerttu olivat eläessään julkisessa roolissa toimivia ammattilaisia. Nimeämisellä luon jatkumoa suhteessa heidän asemaansa tunnettuina

5 Kerttu Wanteen arkisto sisältää valokuvia, käsikirjoituksia, kirjeitä, leikekirjoja, ohjelmistoja, käsiohjelmia ja julisteita.

6 Valokuvat eivät aina kerro siitäkään, mistä tutkija haluaisi tietää, eivätkä muodosta yksiselitteisesti mitään tarinaa. Tätä havaintoa en kehitä käsillä olevassa artikkelissa, vaan palaan siihen myöhemmässä tutkimuksessani Wanteen ja Joutsenon elämästä.

säveltaiteilijoina; toivon, että se mahdollistaa muistamisen ja ehkä myös arvostuksen kasvun. Tarkoitukseni ei ole esittää todisteita seksuaalisista teoista tai identiteeteistä, vaan keskeistä on kysymys ymmärryksen tavoista, mahdollisista tulkinnoista ja niiden kautta avautuvista poluista. Suruni Kertun ja Astridin unohtumisesta laajenee valtavaa joukkoa koskevaksi, kun ottaa huomioon Välimäen ja Koivisto-Kaasikin mukaisesti, että myös kuuluisien ja merkittävän uran tehneiden suomalaisten muusikkonaisten ja säveltäjänäisten kohtalona on 1900-luvulla ollut unohtuminen viimeistään kuoleman jälkeen (Välimäki ja Koivisto-Kaasik 2023, 12).

Ymmärrän seksuaalisuuksien ja sukupuolien kirjon jatkuvasti rakentuvana ja ajassa muuntuvana. Toistojen, puheiden ja tapojen kautta ylläpidetty seksuaalisuus ja sukupuoli eivät paikannu olemukseen, alkuperään tai ruumiisiin (Juvonen, Rossi, ja Saresma 2010; Butler 1990; Bradway ja Freeman 2022). Kuten Riikka Taavetti on todennut, historialliset ihmiset eivät ole käyttäneet queer-termiä itsemäärittämiseen, mutta tutkijalle ”käsite queer [...] auttaa pitämään mielessä, että se on nykyhetkessä toimivan tutkijan käsite, jonka avulla on tarkoitus jäsentää menneisyyden jälkiä [...]” (Taavetti 2021, 39). Historiallisesti rakentunut homoseksuaalisuus on todellisuutta muovaava ilmiö, tärkeä tarkastelun kohde, kuten Tuula Juvonen on todennut (Juvonen 2002, 28–29). Tässä artikkelissa queer merkitsee normista poikkeavaa sukupuolen ja seksuaalisuuden esittämistä ja elämistä, mutta myös katsetta. Queer sopii tutkimukseen Wanteesta ja Kertusta, koska se jättää mahdolliseksi laajemman määritelmän ei-heteroseksuaalisuudesta kuin termi homoseksuaalisuus, mutta säilyttää edelleen yhteyden seksuaalivähemmistöihin. Kirjoitan Wanteesta ja Joutsenosta naisina, korostaen sitä, että näin heidät esitettiin esimerkkitapauksissa. Sukupuolioletukset vaikuttivat siihen, miten heidän taiteilijuutensa ja seksuaalisuutensa tulkittiin. Kirjoitan taiteilijanaisista, en naistaiteilijoista. Näin korostan toimijuutta ja teen eroa vähättelevään tapaan, jolla naiset taiteen kentällä ovat tulleet kohdelluiksi (kts. Välimäki ja Koivisto-Kaasik 2023).

Riikka Taavetti on todennut, että ”eritasoisten hiljaisuuksien kehien havaitseminen, niin muistitietoaineistoissa, arkistoissa kuin tutkimuksissakin, auttaa huomaamaan, miten uusien näkökulmien avulla samoista aineistoista voi löytyä aiemmin kuulumattomiin jääneitä ääniä” (Taavetti 2021, 50). Aukkojen tulkinnan merkityksellisyyden mainitsevat myös Välimäki ja Koivisto-Kaasik tutkimuksessaan säveltäjänäisistä 1800-luvun ja 1900-luvun alun Suomessa (2023, 19). Hiljaisuuksia voi siis tulkita. Tuula Juvonen toteaa, että aineistoista puuttuva homouden tai lesbouden suoranainen julistus, niin sanottu kaapista tuleminen ja sen puuttuminen voidaan lukea ”viitteenä siitä, millaisia ehtoja ’vanha Suomi’ asetti homoseksuaalisesti tuntevien ihmisten elämälle” (Juvonen 2002, 22). Kertomatta jättäminen voi siis merkitä paikkaa, tyhjyyttä tai aukkoa – sitä, mistä ei voida kirjoittaa. Tästä syystä on merkityksellistä kertoa eri tavoin sukupuolia ja seksuaalisuuksiaan eläneiden ja kokeneiden edesmenneiden ihmisten tarinoita, osittaisiakin. Senkin uhalla, että tulkinnan myötä syntyy vinksahduksia.

Vaikka ei ole mahdollista saada varmuutta historiallisten ihmisten unohtumisen syystä tai tietää heille parhaiten sopivia identiteettinimikkeitä, näiden näkökulmien puristuksessa tutkimusta on syytä jatkaa. Juvosta mukaillen totean, että Astridin ja Kertun nopea ”unohtaminen” johtuu ainakin osittain normista poikkeavien seksuaalisuuksien ja epänormatiivisen pariskunnan hankalan tarinallistamisen taakasta. Painava on myös huomio siitä, että säveltävien naisten ja ammattimuusikkonaisten nopea unohtuminen ei ole ollut poikkeuksellista, vaan yleinen kohtalo läpi 1900-luvun (Välimäki ja Koivisto-Kaasik 2023, 15–16).

Otan vastuun siitä, mitä teen näkyväksi kirjoittaessani aikaisemmin ”arkaluontoisena” pidetystä materiaalista (ks. Juvonen 2002, 38–85). Tällä näkyväksi tekemisen politiikalla haluan sekä luoda tilaa ja kunnioitusta historiallisille queer-ihmisille että raivata mahdollisia tulevaisuuksia. Valintaani sisältyy riskejä: hiljaisuudet ja peittely ovat kummunneet pitkälti

yksilöiden tarpeesta elää mahdollisimman turvallisesti siinä suomalaisessa lähihistorian viitekehyksessä, jossa homoseksuaaliset teot olivat rikollisia ja jossa niistä vaiettiin sosiaalisesti ja kulttuurisesti. Taavetti muistuttaa, että hiljaisuuksilla tai valitulla vaikenemisella on ollut vähemmistöjä suojaava vaikutus. Niinpä hiljaisuudet eivät vain tuota unohdusta, vaan mahdollistavat esimerkiksi elinkelpoisen arjen toteutumisen. (Taavetti 2021, 41–42.) Tämä huomio kaikuu myöhemmin, kun teen katsausta 1930-luvun lehtiartikkelien tapaan esittää taiteilijanaisten yhteisasuminen.

Vielä 2000-luvun alussa queer-sukulaisista tai ylipäänsä hetero- tai cisnormistosta poikkeavista ihmisistä ja heidän elämistään kertomista pidettiin vaarallisena: Juvosen mukaan kyse ei ollut vain kuolleen ihmisen maineesta vaan myös elävän läheisen tai sukulaisen mahdollisesta ”loukkaantumisesta” nimetyksi tulemisen yhteydessä (Juvonen 2002, 63). Yli kaksikymmentä vuotta sitten Juvonen visioi aikaa, jolloin tutkimuskohteet, haastateltavat ja tutkijatkin voidaan esittää omilla nimillään, mikä tarkoittaisi ”homoseksuaalisesti eläneiden ihmisten elämästä rakentuvaa kuvaa” (67). Tutkimuksessani näin jo tapahtuu, kun löytyy haastateltava, joka suostuu haastatteluun tai arkistoaineistoa, jota ei ole tuhottu. Vaikka ajat ovat muuttuneet, hiljaisuuksien suojeleminen on edelleen tarpeellista ja suotavaa monen queer-elämää koskevan tutkimuksen kohdalla, enkä siis valinnallani ehdota nimeämistä ainoana oikeana toimintatapana.

Vuimeinen kirjani (Swan 2019) oli julkaisu, jolla aloitin Joutsenon ja Wanteen näkyväksi tekemisen. Eräässä teoksen kritiikissä Susanna Välimäki nimeää yritykseni kulkemiseksi pitkin ylisukupolvisia queer-siltoja:

Kaksi Astrid Joutsenoa jakaa saman nimen; yksi kirjan teemoista on, mitä muuta voivat eri aikoina eläneet sukulaiset, taiteilijat ja naiset jakaa. Tämä voidaan muuntaa myös elämäkertatutkimusta koskevaksi yleiseksi kysymykseksi. Musisoivien ja kirjoittavien naisten yli- ja poikkisukupolviset verkostot luovat kokemusta tiheästä ja

queerista ajasta lineaarisuuden tuolla puolen (vrt. Joutseno 2020). (Välimäki 2021 b.)

Välimäki tulkitsee muistelmateostani elämäkirjoituksen teorian ja käytäntöjen laboratoriona ja yhdistää myös tuolloin julkaisemani tutkimusartikkelin (Joutseno 2020) sekä siinä kehittelemäni huolenpidon etiikan osaksi kudelmaa, jossa esitetään kysymyksiä ylisukupolvisista siteistä, queer-esiäideistä sekä elämäkirjoituksen roolista. Usein 1900-luvun queer-elämistä on jäänyt arkistoon vain sairauskertomuksia tai merkinlöyjiä rikosrekisterissä (Juvonen 2002; Hartman 2019), mutta Wanteen ja Joutsenon tapauksessa on käynyt toisin. Esiin nousee kysymyksiä: mitä tarinoita tulisi kertoa? Mitä on mahdollista pingottaa tarinafragmenttien väliin, lepattavaan tyhjään? Entä millainen kuvittelu voisi olla huolenpidon etiikan kannalta vastuullista? (Haraway 2016; Meretoja 2018.)

Valinnoissa on kyse huolenpidosta, tavoista, joilla nostaa esiin varjoihin kadonneita queer-taiteilijoita sekä vaalia heidän muistoaan. Huolenpidon kannalta nykyisyys ja siitä kumpuava tulevaisuus mahdollistuu menneen tuntemisen ja tarinoimisen kautta. Queer-tulevaisuudelle on ehto, etteivät yhteydet historiallisiin queer-narratiiveihin katkea, vaan niitä vaalitaan.

Elämäkirjoitusta sateenkaaren päässä

Kirjoitan osana elämäkirjoituksen tutkimusperinnettä. Siinä yhdistyvät sukupuolentutkimuksellinen ja queer-teoreettinen tapa tehdä tilaa marginalisoitujen ja syrjittyjen kokemuksille toisinkertomisen ja kokemuksen käsitteellistämisen sekä tarinallistamisen kautta (Howes 2016; Hekanaho 2010; Leskelä-Kärki 2020; Leskelä-Kärki ja Sjö 2022; Smith ja Watson 2010a; 2021; Hartman 2019). Elämäkirjoitus on sen laveimmassa muodossaan yhtä hyvin autobiografiaa kuin biografiaa, fiktiota kuin faktaa, kirjallisuuden eri lajeja, mutta myös muumediaista taidetta ja tutkimusta

(The Oxford Centre for Life-Writing 2024). Edellä mainitun perusteella ja myös Hermione Leen määritelmän mukaan arkiston kokoaminen ja lahjoittaminen voidaan tulkita elämäkirjoittamisen muotona (Lee 2009; 1997).

1900-luvun alussa Virginia Woolf kehitti elämäkirjoitusta niin fiktiona, esseissään kuin elämäkertateksteissään. Hän oli myös ensimmäinen elämäkirjoitus-termin käyttäjä. (Lee 2009, 80–82; Lee 1997). Feministisen kirjallisuudentutkimuksen osana elämäkirjoitus muovautui korjaamaan kulttuurista käsitystä kirjoittavien naisten puuttumisesta, mutta se on kasvanut runsaaksi kriittiseksi teoriaksi ja metodologiaksi (Cooke 2020; Douglas ja Barnwell 2019; Smith ja Watson 2010b). Suomessa elämäkirjoitukseen kiinnittyvää tutkimusta ovat tehneet esimerkiksi kulttuurihistorian kontekstissa Maarit Leskelä-Kärki, joka puhuu ”elämänkerronnasta” (Leskelä-Kärki & Sjö 2022) ja elämäkertatutkimuksen, hoivan ja lukemisen vinkkelistä Päivi Kosonen (Kosonen 2023). Käytän artikkelissa *life-writing*-termistä suomennostani *elämäkirjoitus* sekä muunnelmaa *elämäkirjoittaminen*, joka on likellä Hanna Meretojan käännöstä *elämänkirjoittaminen* (Meretoja 2023). Vakiintuneen käännöksen puuttuessa ja vuoden takaisen seminaarikeskustelun perusteella⁷ päädyn elämäkirjoitus-muotoon, kun viitataan tutkimusalaan ja kokonaisuuksiin sekä teosmaisuuksiin. Elämäkirjoittamisella taas korostan tekemistä, prosessuaalisuutta ja keskeneräisyyttä.

Elämäkirjoitus toteutuu useissa samanaikaisissa hankauspisteissä, esimerkiksi elämäkertatutkimuksen ja historian tutkimuksen kanssa (Peake ja Hilpinen 2022). Elämäkirjoitus vastustaa määritelmää menneisyydestä staattisena. Se vastusti myös aikaisemman historian kirjoituksen ja elämäkertatutkimuksen ylenkatsetta vähemmistöjä kohtaan. Voi siis ajatella, että siinä missä queer-tutkimus on haastanut sukupuolien ja seksuaali-

suuksien kategorisoinnit, elämäkirjoitus purkaa elämäkertatutkimuksen ja historian tutkimuksen konventioita. Lähestymistapana elämäkirjoitus on enemmänkin kulttuurintutkimuksellinen kuin historian tutkimuksellinen. Elämäkirjoituksessa korostuu kokemus, kertoisuus, subjektin ja objektin liukuvuus, kuten myös rakenteiden ja subjektin (’minä’) toisensa synnyttävä suhde (Gilmore 1994; Smith ja Watson 2010b).

Spekulatiiviseksi elämäkerraksi (speculative biography) kutsutaan sellaista elämäkirjoittamista, jossa tiedetyn varaan kehitellään mahdollisia narratiiveja. Toisaalta Lindsey Kiera nimeää tällaisen prosessin informoiduksi kuvitteluksi (”informed imagination”) ja määrittää sen oleelliseksi osaksi kaikkea arkistotyöskentelyä ja historian kirjoittamista. Kiera painottaa, että luovat tulkinnalliset prosessit ovat aina kuuluneet niin historiasta kertomiseen kuin tieteen tekemiseen (Kiera 2018). Saidiya Hartman taas kutsuu aukkoisen arkistomateriaalin varaan rakennettavaa narratiivia fabuloinniksi. Hartman tekee tilaa vastakarvaisille (Rossi 2003; Elonheimo et al. 2022) luennoille, joissa kuvitellut kertomukset kehystetään arkistojen fragmenteilla. Fabuloinnin avulla voi avata mahdollisuuden ikkunoita aukkojen ja hiljaisuuksien täyttämään aineistoon seuraamalla sen odottamattomiakin yksityiskohtia. Hartman kuvaa kirjaansa ja lähestymistapaansa näin: ”*Wayward Lives* kehittää, syventää, muuntaa ja pakottaa arkiston dokumentit avautumaan, niin että niistä on luettavissa rikkaampi kuva Mustien ihmisten vapaa-ajan 1900-luvulla mullistaneesta yhteiskunnallisesta myllerryksestä.” (Hartman, xiv)⁸ Tämä luova kuvitelmaelämäkirjoittamisen metodi osana queer-kulttuurintutkimusta antaa menneisyyden muistamisen lisäksi mahdollisuuden sanallistaa sellaista, josta ei ole aina voinut kirjoittaa.

⁷ Edellä mainittujen kolmen tutkijan kanssa Life-Writing -käsitettyöpajassa 15.3.2023 Selma, Turun yliopisto.

⁸ ”*Wayward Lives* elaborates, augments, transposes, and breaks open archival documents so they might yield a richer picture of the social upheaval that transformed black social life in the twentieth century.” (Hartman, xiv) Käännös tutkijan oma.

Elämäkirjoitus linkittyy myös autoetnografisen menetelmän kanssa, kuten tapahtuu tässä artikkelissa, jossa kirjoitan sekä tutkijana että tutkimuskohteeni sukulaisena (Ellis 2004; Stanley 1995; Muncey 2010; Jones, Adams, and Ellis 2013; Gannon 2018). Tutkimuskohteeksi voi päätyä myös oma liittymiseni tutkimukseen ja tutkimuskysymykset voivat nousta positios-tani sen kaltaisiksi, etteivät ne mahdollistuisi ilman tällaista kerrostumaa.

Hermione Leelle Virginia Woolfin *Orlando* on esimerkki kaunokirjallisuudesta, jossa etsitään uutta muotoa nimenomaan elämästä kirjoittamiselle. Lee kirjoittaa myös Gertrude Steinin *Autobiography of Alice B. Toklas* -teoksesta esimerkkinä elämäkertalajin konventioilla kujeilemisestä (Lee 2009, 82). Näissä teoksissa elämästä kertominen tai kirjoittamisen muotoseikat eivät ole ainoa muuntelun ja kokeilun kohde, vaan myös sukupuoli ja seksuaalisuus kerrotaan toisin. On siis niin, että kirjallisten lajien ja elämäkirjoituksen muotoseikkojen uudelleenkuvitteleminen sekä seksuaalisuuksien ja sukupuolien esittäminen kietoutuivat yhteen jo 1900-luvun alussa. (Johnston 2007.) Lähestyessäni Astridin ja Kertun eloa ja taiteilijuutta, tai niistä kertovia aineistoja, pohdin siis väistämättä myös tapoja ja tyylejä.

Sanomalehtiartikkelit ovat osa aineistoa, joka mahdollistaa elämäkirjoittamisen tutkimuskohteistani. Yksilön sijaan tutkin kahden taiteilijanaisen toisiinsa kietoutuneita elämiä neuvotellen arkistofragmenttien ja erilaa-tuisten aineistojen välillä. Hermione Leen mukaan elämäkirjoittamisen muotokokeilut, kuten ryhmäelämäkerrat ovat uudelleen käytössä. Niiden avulla voi tarkastella sellaisiakin ihmisryhmiä, jotka eivät ole entuudestaan tunnettuja tai risteyttää ihmiskohtaloita ja kokemuksia sosiaalisten ja kulttuuristen rakenteiden kanssa (Lee 2009, 126–127). Tavassani kertoa kahdesta taiteilijasta yhdessä on siis myös mahdollisuus tunnustella sitä, mitä valottuu heidän suhteessaan toisiinsa.

Kerttu ja Astrid

Ennen lehtianalyysia hahmottelen pääpiirteet Wanteen ja Joutsenon elämäntarinoista suhteessa suomalaiseen ja eurooppalaiseen queer-historiaan. Elämäni mittainen julkinen hiljaisuus, sukuni vähäsanainen kerronta Astridista ja Kertusta sekä tutkimuksen vähyys muodostavat vastakkaisen tilan Wanteen ja Joutsenon yhteiselle elämälle. Kun lehtiartikkelit kirjoitettiin 1930-luvulla, Wanne ja Joutseno olivat tunnettuja Suomessa ja paikallisia ylpeydenaiheita Turun seudulla. Tuolloin julkaistujen artikkelien runsaus tarkoitti sitä, että median kertomus heistä muovasi taiteilijoiden asemaa. Samalla Wanne ja Joutseno esiintyivät pitkillä konserttikiertueilla, Joutseno toimi opettajan roolissa ja Wanne tuotti kirjoituksiaan. Esityksien, roolien ja julkaisujen välityksellä syntyvä läsnäolo muovasi osaltaan heidän tarinaansa. Wanne ja Joutseno kokosivat myös samanaikaisesti leikekirjoaan ja tallensivat siten poikkeuksellista elämäänsä.

Välimäki ja Koivisto-Kaasik toteavat 1800-luvun ja 1900-luvun säveltäjänaisten muodostaneen ”huomattavissa määrin elämänmittaisia työ-, asuin- ja elämänkumppanuuksia toisten naisten kanssa” (2023, 19). Naisten jaettua arkea kutsuttiin Bostonin avioliitoksi ja se oli tyyppillistä nimenomaan taiteiden, tieteen ja opetuksen aloilla. Tällaiset kumppanuudet olivat helposti sulateltavissa yhteiskunnallisesti, koska naisten ei ajateltu olevan seksuaalisesti aloitteellisia. Tutkijat kuitenkin nimeävät juuri 1930-luvun ajaksi, jolloin suhtautuminen naispareihin alkoi muuttua. (Välimäki ja Koivisto-Kaasik 2023, 19.)

1894 Suomen rikoslaissa homoseksuaaliset teot tai ”haureus” kriminalisoitiin ja niistä saattoi saada vankeusrangaistuksen (Vuorela 2021). Tämä tarkoittaa, että Astrid ja Kerttu kasvoivat itsenäisyyttään tavoittelevassa, kulttuuriaan aktiivisesti hahmottelevassa Suomessa, jossa naiset saivat äänioikeuden ja pääsivät opiskelemaan suhteellisen varhain, mutta jossa

Kuva 1 (vasemmalla): Kerttu Wanne 1930-luvulla. Kuvalähde: Finna.fi / <https://www.finna.fi/Record/sibelius.783F677369E446A0B3B9F35ED0710260>.

Kuva 2 (alhaalla): Kerttu Wanne ja Astrid Joutseno Pariisissa. Kuvalähde: Finna.fi / <https://www.finna.fi/Record/sibelius.6C8BD364A5A3472897B90704A00A1B8B>.

seksuaaliset teot saman sukupuolen edustajan kanssa olivat rikollisia. Koko heidän elämänsä ajan homoseksuaalisuuteen suhtauduttiin varauksella. Tuomioiden määrät alkoivat nousta 1930-luvulta saavuttaen huippunsa 1950-luvulla (Vuorela 2021). 1900-luvun alkuvuosikymmeninä rikosdiskurssin rinnalle kehittyi sairauspuhe. 1950-luvun alussa homoseksuaalisuus määritettiin sairaudeksi (Hagman 2016). Homoseksi poistettiin Suomen rikoslaista vasta vuonna 1971. Silloin Joutseno ja Wanne olivat olleet kuolleita jo melkein vuosikymmenen. Lait, sairausluokitukset tai julkiset valtakurssit eivät kuitenkaan ole koskaan täydellisesti määrittäneet elettyä todellisuutta. Käytännössä Kerttu ja Astrid elivät naisparina, eikä tämä ollut salaisuus.

Viulisti ja kirjailija Kerttu Wanne⁹ syntyi 26.7.1905. Hän aloitti viuluopinnot kuusivuotiaana jatkaen nuorena aikuisena Helsingin Musiikkiopistossa (Välimäki 2021a). Wanne antoi ensikonsertin 17-vuotiaana vuonna 1923 Turussa, opiskeli sitten vuodet 1923–1926 Berliinissä ja palasi Turkuun kaupunginorkesterin konserttimestariksi 1927. Hän oli Suomen ensimmäinen nainen konserttimestarin tehtävässä.¹⁰ Vuodet 1928–1932 Wanne vietti Pariisissa konsertoiden sekä syventyen opintoihin muun muassa Lucien Capienin oppilaana. (Välimäki ja Koivisto-Kaasik 2023, 400; KW arkisto.)

Pianisti Astrid Helena Joutseno syntyi 8.7.1899. Teini-iässä hän opiskeli pianoa ainakin Alexis Wennerbergin oppilaana.¹¹ Astrid ryhtyi varhain myös

9 Kerttu Wanne on kirjoittanut sukunimensä sekä muodossa Wanne että Vanne. Käytän artikkelissa Wanne-muotoa, mutta molemmat kirjoitusasut ovat käytössä eri vuosikymmeninä (ks. Kerttu Wanteen arkisto, Sibelius-museo, Åbo Akademin säätiö).

10 Lehtijutuissa sanotaan myös, että Wanne oli koko Euroopan ensimmäinen sinfoniaorkesterin naispuolinen konserttimestari, mutta tätä en ole pystynyt varmistamaan.

11 24.5.1916 *Åbo Underrättelser*: <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1159062?term=ÅBO&term=UNDERRÄTTELSER&term=Astrid&term=Joutseno&term=Åbo&page=4>

säestäjäksi ja piti omaa pianokoulua vuosien 1918–1961 ajan (KW arkisto, näyttelytekstit 1996). Suurimman osan uraansa Joutseno esiintyi Kerttu Wanteen säestäjänä. Lehdistön kirjoitusten perusteella hänen roolinsa oli viulistitähden säestäjä. Kuitenkin Joutseno usein osallistui haastatteluihin tai oli paikalla Kertun niitä antaessa.

Toisin kuin Kertulta, Astridilta ei ole jäänyt (tiedossani olevaa) kirjallista perintöä. Esinejäämistönä minulla on muun muassa Astrid Joutsenon tummansinisen esiintymismekko, nimikirjailtuja hopea-aterimia ja muutama valokuva. Vuosien 2016–2022 aikana olen kerännyt suullista tietoa tekemällä aikalaishaastatteluja. Vuonna 2019 julkaisemaani muistelmateokseen *Viimeinen kirjani* sisällytin Astridin ja Kertun tarinaa siltä osin, kuin siitä tuolloin tiesin. Halusin, että heistä jäisi edes pieni vihje jonkun seurattavaksi, jos minun ei onnistuisi toteuttaa laajempaa tutkimusta (Swan 2019).

Wanne ja Joutseno tutustuivat kotikaupungissaan Turussa. 1920-luvun loppupuolen sanomalehtiaineistosta löytyy todisteita heidän yhteissoitostaan.¹² Naisten musiikillinen kouluttautuminen ei ollut 1900-luvun alussa kummeksuttua, vaan ainakin piano ja laulu kuuluivat sääteläistyttöjen koulutukseen. Ammattilaisuus, säveltäminen ja orkestereissa soittaminen sekä kiertue-elämä oli harvinaista ja rikkoi sukupuolisääntöjä (Välimäki ja Koivisto-Kaasik 2023, 9–10). Viulu-pianoduo muodostui yhtyeeksi, jossa Wanne sekä Joutseno tekivät ison osan elämäntyöstään. He

12 Vuosi 1927 vaikuttaa olleen vuosi, jolloin Wanne ja Joutseno esiintyivät konserttikiertueella yhdessä. Esimerkiksi *Rauman Lehti* 3.3.1927. <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1576759?term=Kerttu&term=Vanteen&term=Vanne&term=Astrid&term=Joutseno&page=3>.

Aamulehti 27.6.1943: Astrid kertoo tavanneensa Wanteen vuonna 1927 kun häntä pyydettiin tämän säestäjäksi. <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/2150583?term=Vanteeseen&term=Kerttu&term=Vanne&term=Vannetta&term=Vanteen&term=Vanteelta&page=7>.

myös jakoivat yhteisen kodin.¹³ Osin yhtäaikaisten opiskelujensa jälkeen Saksassa ja Ranskassa 1920-luvulla, Wanne ja Joutseno esiintyivät lukuisilla kiertueilla Suomessa, Euroopassa ja Yhdysvalloissa 1930-luvulta aina 1950-luvun loppuun asti. Vuonna 1939 he edustivat Suomea New Yorkin maailmannäyttelyssä (leikekirjat, Kerttu Wanne arkisto, SM). Turussa Wanne ja Joutseno asuivat kaupunkikodissaan. Kesäisin he viettivät aikaa mökissä Turun saariston Kuivakarilla. 1950-luvulla he rakennuttivat vielä Raisioon flyygelin muotoisen ”Kolmion”, maalauskodin, jonne mahtui konserttisali 200 hengelle (Välimäki ja Koivisto-Kaasik 2023, 401).¹⁴ Astrid Joutseno kuoli Turun keskussairaalassa kesällä 1962 (leikekirja KWA; Välimäki ja Koivisto-Kaasik 2023, 401). Vain kahdeksan kuukautta myöhemmin vuonna 1963 Kerttu Wanne teki itsemurhan talvihuvilassaan Kolmiossa (Välimäki ja Koivisto-Kaasik 2023, 401; KWA).

Toisten elämistä kertomiseen vaikuttavat monet seikat, sanomalehtikirjoituksissa esimerkiksi lajityypin konventiot, joita aika muovaa. Kirjoitettaessa toimijasta, joka on ollut luova esimerkiksi soittamalla muiden säveltämää musiikkia (Wanne sävelsi ja esitti myös omaa musiikkiaan), toiminnan muoto vaikuttaa kertomisen mahdollisuuksiin sekä siihen, mil-

13 Tieto heidän parisuhteestaan on sukulaisten kertoma sekä myös suorittamissani aikalaishaastattelussa haastateltavien Astridin entisten oppilaiden esiintuoma. Mitään tätä tietoa haastavaa en ole kohdannut.

14 Toinen maailmansota rajoitti kiertuetoimintaa. Silloin taiteilijat konsertoivat eniten Suomessa. He suunnittelivat kiertuetta myös Neuvostoliittoon ja Saksaan. Yhdysvalloissa he kiersivät esiintymässä vuosina 1939, 1947 ja 1948. Välimäki toteaa, että tuosta ajasta lähtien ”Wanteen konserttitoiminnassa oli musiikkidiplomaattisia ulottuvuuksia [...]” (Välimäki ja Koivisto-Kaasik 2023, 400). Wanne palkittiin Pro Finlandia -mitalilla vuonna 1948. Suomessa ollessaan Joutseno toimi opettajana ja Wanne toteutti kirjallisia projektejaan erityisesti 1940-luvulla. Vielä 1950-luvulla he kiersivät Suomen lisäksi esimerkiksi Englannissa. Tällöin heidän työtahtinsa sekä nauttimansa arvostus alkoi muuttua. Tästä todisteena on esimerkiksi *Helsingin Sanomat* -arvio vuodelta 1952 ja Britanniaasta huonoja esitysarvosteluita vuodelta 1958 (leikekirja KWA). Kritiikki kohdistui molempien soittotekniikkaan.

Kuva 3: Kerttu Wanne ja Astrid Joutseno makuuhuoneessa. Kuvälähde: Finna.fi / <https://www.finna.fi/Record/sibelius.76DDC5B661724BCBA9E59074BEC4F48D>.

laista huomiota tulee kiinnittää ympäröiviin rakenteisiin (Lee 2009, 104). Leen mukaan on pohdittava laajasti toiminnan keskeisen lajin, eli musiikin, sekä muiden yhteiskunnallisten ja sosiaalisten vaikuttimien ja risteävien erojen avulla sitä, miten julkinen esitys ja identiteetti suhteutuvat toisiinsa. Astridin ja Kertun kohdalla kyse on nimenomaan ajassa risteävistä eroista, joita määrittävät sukupuoli sekä parisuhde toisen samaa sukupuolta olevan kanssa. Lisäksi heidän kohdallaan merkityksellinen on esittävä ammatti, joka vaatii ”kiertävää elämää” ja julkisuutta. Nämä kaikki ovat rikkoneet normatiivisia sukupuolirooleja ja seksuaalisuusolettamuksia 1900-luvulla. Tässä samassa yhteydessä Lee korostaa myös ajallisuutta: muutos perspektiivissä kairaa elämäkirjoitusta uuteen suuntaan, sitä kenties vinouttaen. (Lee 2009, 104–105.)

1920-luku oli aikaa, jolloin queer-ihmisten olemassaololle ja ilmaisulle oli väljyyttä ainakin suurissa eurooppalaisissa kaupungeissa. Ensimmäisen maailmansodan jälkeisenä aikana Pariisissa, Lontoossa ja Berliinissä toteutui yhteiskunnallisia muutoksia, jotka mahdollistivat vapautumisen ja queer- tai homoseksuaalisten identiteettien todeksi elämisen (Tamagne ja Seberry 2004; Hekanaho 2006). Astrid ja Kerttu elivät osan 1920-lukua sekä vielä 1930-luvun alussa Berliinissä ja Pariisissa (KW arkisto, SM; Välimäki 2021a). Kaupungeissa on voinut kokea erilaista olemassaolon ja ilmaisun vapautta kuin Suomessa. Välimäen tulkinnan mukaan Wanne ja Joutseno olivatkin aikeissa jäädä pysyvästi Pariisiin, mutta he palasivat Turkuun, kun yhteiskunnallinen levottomuus lisääntyi (Välimäki 2021a). 1930-luvun alun Euroopassa kansallissosialismi, fasismi ja kommunismi kapeuttivat yksilöiden vapauksia. Poliittisia toimia perusteltiin rotuteoriolla, antisemitismillä ja eugeniikalla niin manner-Euroopassa kuin Pohjoismaissa (Adams ja Heß 2019). James D. Steakleyn mukaan 1930-luvun Euroopassa homofobista propagandaa levittivät eri maissa niin fasistit, antifasistit, sosialistit kuin kommunistitkin. Lopulta 1920-luvusta alkanut kausi näyttäytyy siis vain hetkellisenä vapautuksena, josta vaivuttiin syvemmälle kaappiin toisen maailmansodan aikana ja sen jälkeen. (Steakley 2002.) Tässä ajassa nuoret muusikot Wanne ja Joutseno loivat kansainvälistä uraansa.

Taiteilijuuden esittäminen 1930-luvun lehtiartikkeleissa

Seuraavaksi erittelen esimerkkiartikkelien tapaa esittää naiset taiteilijoina. 1930-luvun alussa Wanne ja Joutseno päättivät opintonsa ja siirtyivät konsertoimaan Suomessa, Euroopassa ja vuosikymmenen lopussa myös Yhdysvalloissa. Suomalainen lehdistö tarjosi nosteessa oleville taiteilijoille runsaasti palstatilaa. Julkisuuden tasosta kertoo myös se, että vuonna 1934 Wanteen kasvoilla mainostettiin lehdissä Havin saippuaa (arkistoaineisto

B 2). Konserttiarvioissa ja haastatteluartikkeleissa mainitaan Wanteen opinnot Berliinissä ja Pariisissa sekä monissa maissa toteutuneet konserttikiertueet, joita kuvaillaan muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta menestyksiksi.

Arvioiden tyyli on usein lukijaa valistava. Monet tyytyvät ilmaisemaan ihailua sekä toistamaan pätkiä ulkomaiden konserttiarvosteluista suomeksi. *Seinäjoki*-lehdessä 12.9.1934 mainostetaan illan konserttia kertomalla, että edellisvuonna se peruuntui lavantautitilanteen vuoksi, joten nyt harvinaista herkkua on syytä saapua kuulemaan (arkistoaineisto B 6.). *Turun Sanomat* arvioi 2.2.1935 kotikaupungissa pidetyn konsertin kehumalla tulkintoja ja tekniikkaa, mutta löysi myös kritisoitavaa. Konsertin loppua kuvattiin seuraavasti: ”Suosionosoitukset olivat kautta illan erittäin vilkkaat, muodostuen ohjelman loppuessa niin myrskyisiksi, että taiteilijattaren oli soitettava useita ylimääräisiä numeroita, mm erään oman sävellyksensä. Kukkia kannettiin flyygelin katteeksi suuret määrät. Konsertin musikaalisen taidokas säestäjä, neiti Joutseno sai myöskin kukkia. Yleisöä oli melko runsaslukuisasti. F.L.” (arkistoaineisto B 7.)

Ihailuun sekoittuu myös paikallishäpeää, kuten esimerkkiartikkelissa *Suupohja* 16.10.1934. Artikkelin kertoo, että konsertin ylimääräisenä kappaleena kuultiin Wanteen oma sävellys, mutta toisaalta konsertti oli ”skandaali”: ”Suuri taiteilija saapuu antamaan konserttia Kristiinaan ja kaupungin raatihuoneen flyygelin on kuin äsken vanhain tavarain kaupasta ostettu: aivan lohduttomassa epävireessä, niin että siitä on vaikea saada oikeastaan yhtään kunnollista ääntä[...]” (arkistoaineisto B 8.) Myös vuoden 1935 syyskiertue sai paljon arvosteluja sekä mainoksia sanomalehdissä. Sävy oli vaikuttunut ja ihaileva, kuten *Raahen Seudun* kirjoituksessa syyskuun 19. päivänä: ”Kerttu Vanne osoitti maanantai-iltaisella konsertillaan yhä vakuuttavammin kuuluvansa siihen suurten taiteilijain armoitettuun luokkaan, joiden luku nyky maailmassa on melkein sormin laskettavissa.”

(arkistoaineisto B 10) Näin Wanteesta alkaa piirtyä mielikuva merkittävänä taiteilijana.

Arvostelujen ilmaisukieli on rupattelevaa ja usein paikallisiin asioihin kiinnittyvää, kuten *Suupohja* -esimerkistä huokuva alemmuudentunto ja nolous. Uutiskynnyksen ylittivät jopa tulevaisuudensuunnitelmat: vuonna 1934 helmikuun 21. päivänä *Turun Sanomat* ilmoitti kulttuurisivuillaan Wanteen saapumisesta Pariisiin, kiertueen alusta ja sopimuksesta, jonka mukaan hän lähtisi seuraavana vuonna Yhdysvaltoihin (arkistoaineisto B 9.). Arvosteluesimerkkien perusteella Wanne herätti huomiota lehdistössä ja hänen taiteellisia kykyjään arvostettiin ihmetellen niin pienissä kylissä ja kaupungeissa kuin suurissa kulttuurikeskuksissa. Wanne ja Joutseno esiintyivät pitkillä Suomen kiertueilla, joissa usein oli illan konsertin lisäksi myös päivämätinea kouluille tai esimerkiksi tehdasväelle (Välimäki & Koivisto-Kaasik 2023, 400). Tuolloin Wanne ja Joutseno olivat noin 30-vuotiaita, jo kokeneita ja koulutettuja, taiteellisesti monissa liemissä testattuja musiikin tähtiä.

Taiteilijoista julkaistiin 1930-luvulla arvostelujen lisäksi haastattelumaisia tekstejä. Niissä mainostetaan tulevia konsertteja tai kerrotaan ulkomaankiertueista samalla kun tutustutaan heidän kotiinsa. Juttumuotoa voisi kutsua taiteilijaprofiliksi. Suurimmassa osassa tuon ajan haastatteluja puhutaan otsikkotasolla Wanteesta, mutta leipätekstissä Joutseno on myös paikalla ja puhuu. Kirjoituksissa vierailaan esimerkiksi Wanteen ja Joutsenon hotellihuoneessa, mökillä, parvekkeella ja Turun kodissa. Tuolloisissa lehtihaastatteluissa toimittajan ääni kuuluu vahvana. Haastattelijan kuva toistuvasti olemistaan haastateltavien kodissa, omia tunteitaan sekä keskustelua jutun kohteiden kanssa. Kysymys elämäkirjoittamisen ja -kertomisen (tai -kertomattomuuden) tavoista kurottuu yhtäältä kohti aineistotekstejä sekä toisaalta kohti tutkijaa, minua, joka kirjoitan Kertun ja Astridin elämistä nykyhetkessä.

Vaikka kiinnitän huomioni artikkelien tapaan kuvailla taiteilijuutta, tähänkin haastattelutyyppeihin uuttuu mukaan yksityiskohtia kodista. Käytän esimerkkinä *Turun Sanomien* artikkelia ”Hymy pelasti viulutaiteilijattaren” 20.3.1934 (arkistoaineisto B 3). Artikkelin lupaa kertoa Vanteen paluusta Suomeen. Otsikoissa viitataan manner-Euroopan epävakautteen, Pariisiin mellakoihin, suunniteltuun USA:n konserttikiertueeseen ja petty-mykseen Suomessa: on talvi, muttei lunta, jolla hiihtää. Otsikoiden jälkeen juttu alkaa Astrid Joutsenon kerrostalokodiksi nimetyn asunnon kuvailulla. Nimetön toimittaja¹⁵ kirjoittaa, kuinka viihtyisässä asunnossa ”näyttää asuvan Taiteen Henki”. Seuraavana teksti kertoo Vanteen läsnäolosta: ”Tietojemme mukaan piti huoneistossa parhaillaan olla kolmannenkin henkilön [...] hetken päästä avautui sivuhuoneen ovi ja iloinen, raikas ääni sanoi: –Tervetuloa ja terveisiä etelästä.” Kirjoitus kuvailee, kuinka Wanne alkoi ensitöikseen esitellä punaisia amarylliksiä, ”Kertun-päivä kukkia”, jotka ovat seikkaperäisestä esittelystä päätelleen saavat lehtikirjoittajan haltioitumaan. Toimittaja jatkaa: ”[...] Kukkia oli runsaasti muuallakin, pianonkannella ja ikkunalaudoilla. Päivä paistoi hereästi pianotelineellä olevaan, aukaistuun nuottivihkoon ja taiteilija Rautalan maalaamaan Taiteilijatar Vanteen muotokuvaan, joka on tehty herkällä värisävyttelyllä.” Tässä kodin esineet kertovat muusikkoudesta ja taiteilijuudesta.

Sitten huomio siirtyy ”hirmuisen suureen” matkalaukkuun. Wanne esittelee vetolaatikoita ja henkareilla roikkuvat puvut kertoen samalla matkalaukun tarpeellisuudesta pitkällä kiertueella. Juttu korostaa kenen asunnossa ollaan (Astridin), mutta sisällä osataan odottaa viulutaiteilija Wannetta. Artikkelin alleviivaa taiteilijuutta puhumalla taiteen hengestä sekä instrumenteista, nuoteista, muotokuvasta ja kiertuearkusta. Luen tarttumisen kukkiin jonkinlaisena sekoittumisena: naisten taiteilijuus ja erityisesti muusikkous, kuten myös samanaikaisesti arkinen ja yksityinen kumppanuus, tuottavat

¹⁵ Kirjoitus on allekirjoitettu ”Rep”

hämmennystä. Kukkat taas ovat estetisoivia, kauneuteen ja feminiiniin liitettyjä, helposti triviaaleja, vaikka artikkelin kuvaamassa taiteilijakodissa kasvaakin jotain kummaa: amaryllis.¹⁶

Nyt esimerkkiartikkelissa päästään taiteilijoiden työn käsittelyyn. Siihen sekoittuu kuvailua Pariisiin ”Stravinsky-mellakoista”, 6. helmikuuta 1934.¹⁷ Jutussa sivutaan sitä, miten Pariisissa on yhteiskunnallisen levottomuuden vuoksi soitettava yhteiskonsertteja ja tyydyttävä vähempiarvoisiin esiintymispaikkoihin. Pääotsikon pelastava hymy selviää, kun Wanne kertoo joutuneensa mielenosoittajien saartamaksi ja päässeensä ”helposti pois, sillä suomalainen hymy tehosi ranskalaiseen, hyväntahtoiseen ja ymmärtäväiseen poliisiin. Hurjapäinen mielenosoittajain joukko kiskoi puita juurineen maasta, särki ikkunoita ja kahviloiden kalustoja. Huomasin helposti että ulkomaalaisten ei ole hyvä olla nykyisin Pariisissa. [...]” Tässä kohtaa artikkeli on kiinnostunut yleisistä tapahtumista, mutta ne ilmaistaan anekdootinomaisesti, taiteen tekemisen häiriöinä ja hankaloittajina, joista huumorilla selvitään. Lopuksi palataan taiteilijoiden kotiin: syödään ”raikasaromisia appelsiineja rupattelun lomassa” ja puhutaan musiikin lisäksi molempien naisten kanssa politiikasta ja kirjallisuudesta. Aiheet mainitaan kertomatta tarkemmin sisällöistä, vaikka toimittaja sanoo haastateltavien olevan taitavia keskustelijoita.

¹⁶ Sanomalehden samalla sivulla on myös juttu suomalaisen kansalliskukan valinta-aikeista, eli kukka-asiat olivat Suomessa vuonna 1934 ajankohtaisia ja myös niihin liittyi kansallisen identiteetin luominen, joka ajan taiteilijoihinkin kytkeytyy.

¹⁷ Tapahtumat osoittautuivat sittemmin Euroopan historian kannalta merkittäviksi. Kyseessä oli ”Veteraanien mellakka”, äärioikeistoryhmitymien hallituksen vastainen mielenosoitus, jopa vallankaappausyrityksenä pidetty tapahtumien ketju, sekä suuren finanssikriisin vaikutuksia vastustava mielenosoitus, jossa kuoli kymmeniä ihmisiä (Millington 2010).

Vaikuttaa siltä, että 1930-luvulla Wannetta ei pidetty uskottavana ulkomaankirjeenvaihtajana.¹⁸ Myös hänen kansainvälinen taiteilijanuransa kirjoittuu lehdissä kuriositeettimaisesti viihdyttäväksi luettavaksi. Osaltaan tähän vaikuttanee modernismin aikainen taiteilijajadeaali maskuliinisesta nerosta, jota Wanteen olemus ja toiminta haastoi sekä toisaalta muistutti (Koskinen 2006, 24–43; Hekanaho 2006, 264). Wanteen itsensä vuonna 1959 julkaisema taiteen filosofinen esseeteos, *Taiteilija noidankehässä* (Wanne 1959), on esimerkki siitä, miten voimakkaasti neropuhe (Hekanaho 2006) värittää 1900-luvun taiteilijakuvastoa, johon Wanne ja Joutseno eivät solahtaneet sitä haastamatta, mutta jota Wanne kuitenkin alleviivasi vielä 1950-luvun lopussa.

Sen lisäksi, että haastattelu toteutetaan asunnossa, myös se, että Kerttu esittelee ”Astridin kodissa” kukkia, omaa muotokuvaansa ja matkalaukkuaan, kertoo, että Kerttükin on kotonaan. Vaikuttaa siltä, että toimittaja yhtäältä verhoaa kahden taiteilijan yhteiselämän sanomalla, että ovi aukeaa Joutsenon kotiin, mutta kodin yksityiskohtien ja tilallisen liikkumisen kuvailu sekä Kertun esittelyt heijastavat sitä, mikä jää lausumatta: ollaan jaetussa kodissa. Vaikka Astrid avaakin oven, haastattelussa hän ei osallistu kertomiseen, tai ainakaan hänen osuuttaan puheesta ei eritellä. Ehkä sekun on tapa välttää osoittamasta, että taiteilijoiden kumppanuus on muutakin kuin taiteellista. Seuraavissa esimerkkiartikkeleissa Astrid ja Kerttu kuitenkin usein täydentävät toisiaan ja kertovat yhdessä.

Vuonna 1931 Helsingin ylioppilastalolla esitettiin Bourdet’n *Kahlehdittu*, ranskalaisen menestysnäytelmä lesboudesta. Kuvaillessaan näytelmän saamaa vastaanottoa ajan lehdissä Virva Hepolampi mainitsee, että näytelmässä ja siihen kohdistuneessa huomiossa toistuu samanaikaisen

18 1940-luvulla Wanne kirjoitti runsaasti lehtiartikkeleita Yhdysvalloista. Esimerkiksi *Turun Sanomat* julkaisi hänen raporttejaan kiertueilta (leikekirjat, KWA).

kertomisen ja kiellon logiikka. Aavemaisuus, mystisyys, jopa pelottavuus assosioitiin naisten väliseen rakkauteen ja erityisesti feminiinisyyden tuntui lisäävän lesbouden arvaamattomuutta. (Hepolampi 2007, 138–143.) Myös Georgia Johnston puhuu 1900-luvun alun, eli modernismin ajan queer- ja lesboelämäkertakirjallisuutta määritellesään stereotyyppisestä lesbohahmosta, joka on samaan aikaan perverssi, eroottinen ja näkymätön (Johnston 2007, 8). Hepolampi tähdentää, ettei ajan suomalaisessa kuvastossa ollut ketään tunnettua lesbonaista, johon lesbous olisi ruumiillistunut. (Hepolampi 2007, 138–143.) Mielestäni nämä huomiot asettavat Kertun ja Astridin kumppanuuden puoliavoimen esittämisen ajan lehdissä jopa radikaaliin asemaan.

Lokakuussa 1935 *Turun Sanomat* julkaisi artikkelin ”Musikaalinen kaakku, jonka päällä oli KV” (arkistoaineisto B 5). Tämä Traviata -nimimerkillä julkaistu artikkeli on rönsyävään tarinamuotoon kirjoitettu juttu Wanteen ja Joutsenon Suomen-kiertueesta, jossa oli 21 etappia kuukauden aikana. Teksti alkaa runollisesti: ”Taivas vihmoi vettä ja hämy levitti siipiään syksyisen Turun ylitse, kun tapasimme kaksi iloista ihmistä [...]” (A 5 B) Sateesta siirrytään taiteilijoiden kotiin, jossa taskukokoisesta sylikoiraksi kasvanut musta koiranpentu istahtaa haastattelijan syliin. Jälleen kerrotaan näennäisesti epäolennaisia asioita: esimerkiksi että Rovaniemellä tapahtui lattiaöljyonnettomuus, jonka seurauksena iltapuvut menivät helmoista pilalle. Forssassa taas konserttipiano oli lukossa. Taiteilijat arvioivat suomalaisia kaupunkeja, yöpymispaikkojaan ja konserttisalien yleisöä satunnaisilta vaikuttavien huomioiden kautta.

Kiertueesta kertominen koskettaa tuskin lainkaan konserttien ohjelmistoa tai taiteellista antia. Tämä johtunee lehtien omista tekstilajikonventioista, oletetuista yleisöistä ja heidän intresseistään, johon sukupuolen koodaaminenkin voi liittyä. Astrid Joutseno kertoo vastaanotosta esimerkiksi näin: ”Kokkolassa oli aivan tavaton menestys–yksinpä kaakun päälläkin oli

K. V. ja palvelijatar pelkäsi pyörtyvänsä tuodessaan kahvitarjotinta sisään. Raahelaiset osaavat niinkään nauttia musiikista, mutta hotelliolot ovat siellä kamalat. Huh!” (A 5 B) Tästä esimerkistä on havaittavissa, miten Wannetta ja Joutsenoa ihailtiin. Heidän saapumisensa oli kakunarvoinen tapahtuma. Kaikkialla yleisö ei kuitenkaan arvostanut niin sanottuun klassiseen musiikkiin rajoittuvaa ohjelmistoa: ”Kemijärvellä oli lippuja kysytty jo viikkoa aikaisemmin, mutta niitä oli tarjolla vasta viimeingassa, ihmisten hamuillessa taidenautintoon saunautinnon jälkeen. Läsä oli etupäässä metsätyömiehiä, jotka istuivat siisteinä ja totisina ja vaativat kansanlauluja.” (A 5B) On mahdotonta sanoa, kuinka suoria lainoja Kertun ja Astridin puheesta lehtikirjoittaja on käyttänyt, mutta ainakaan hän ei itse ole ollut kiertueella mukana, joten arvatenkin hän on raportoinut muusikkojen kertomaa. Tämä voi olla osasyynä lehtijutun tyyliin, joka on kepeä ja moneen suuntaan sinkoileva.

Näiden esimerkkien valossa taiteilijanaiset, erityisesti Wanne, esitetään hämmästyneen mystifioinnin kautta. Artikkeleissa pirskahteleva huumori vaikuttaa haastateltavien itsensä tuottamalta, mutta se luo ristivetoa ihailun kanssa. Taiteilijoiden kuvaamiseen sekoittuu jo näissä esimerkeissä heidän kotinsa. Seuraavien esimerkkiartikkelien äärellä syvennyn intiimiksi ja yksityiseksi miellettyjen tilojen kuvailuun.

Jaettu koti ja intiimit tilat

Palaan aiemmin mainitsemaani ”Bostonin avioliitto” -termiin, jolla Välimäki ja Koivisto-Kaasik viittaavat 1800-luvun ja 1900-luvun alussa syntyneiden säveltäjänäisten elämänkumppanuuksiin. Tutkijat tähdentävät, että vaikka todisteita suhteiden queer-luonteesta on vähintäänkin hankalaa tuottaa, oletus tällaisten kumppanuuksien heteroudesta ja cis-sukupuolisuudesta on vahingollinen. Toisin lukemalla voidaan ”purkaa suomalaisen musiikinhistorian kirjoituksen heteronormatiivista perinnettä”. (Välimäki

Kuva 4: Kerttu parvekkeella Turussa. Kuvälähde: Finna.fi/https://www.finna.fi/Record/sibelius.132D5120379C47B4ABCCEDFFA35A6E6A?sid=4707989228.

ja Koivisto-Kaasik 2023, 19–20.) Analyysini Kertun ja Astridin intiimien tilojen esittämisestä esimerkkiartikkeleissa on tällaista purkavaa lukemista. Kesäinen artikkeli ”Taiteilijoitamme suvioloissaan” ilmestyi *Turun Sanomissa* 8.7.1934 (arkistoaineisto B 4). Jutun alaotsikko informoi: ”Kerttu

Vanne ja Astrid Joutseno kesälläkin viihtyisässä kaksiossaan funkistalon IV:ssä kerroksessa”. Artikkelia kuvittaa valokuva Wanteesta ja Joutsenosta tuoleilla pienen pöydän ääressä päivänvarjon alla. Tekstin alla lukee ”taiteilijatytöt päivähuvilassaan Turun Sanomain katolla”. Kirjoittaja Liisa Pietarintytär aloittaa kutsumalla taiteilijoita ”Viulu-Kertuksi” ja ”Piano-Astridiksi” ja ihmettelee, että heidät tavoittaa kesälläkin Turun kodistaan. Astrid vastaa: ”kun on tottunut suuriin plage’ihin, ei kelvollista korviketta voi löytää muualta kuin Turusta, ehättää Astrid Joutseno vakuuttamaan silmäkulmassa monella tavoin tulkittava pilke.” Tulkintani kannalta on oleellista, että Astridin puhe ja osallistuminen on merkitty haastatteluun.

Artikkeli kuvailee siirtymän sisään haastateltavien kotiin, nojatuoliin ja sitä, miten lännenpuoleinen auringonpaiste hohkaa ikkunoista. ”Heijastusta se vain on, vastapäisen muurin seinästä tulevaa”, vastaa toimittajalle Kerttu. Tässäkin jutussa toistuu kodin mystifioiva estetisoiminen, joka viittaa myös kukkiin: Tällä kertaa huoneessa on punaisia ”syntymäpäiväruusuja” ja ”salaperäistä kauneutta”. On hankalaa erottaa toisistaan naisten muusikkouden ja jaetun kodin verhoamista kummaan ja salaperäiseen sekä kauniiseen mutta hämmentävään. Astridin silmäkulmassa juuri äsken karehtinut ”monitulkintainen pilke” tarjoaa melko suoraan queervälähdyksen mahdollisuuden. Olohuoneessa kirjoittaja kuvailee tyhjää viulukotelo: ”sillä jalosukuinen Heberlein lepää alkovin sohvalla, iltapesua odotellen. Tuo rakas lapsi pannaan nukkumaan koteloonsa vasta sitten, kun se on saanut perinpohjaisen puhdistuksen – säämyskähieronnan, jota tehtävää mestari ei usko kenellekään muulle, vaan suorittaa sen itse kuin jumalanpalveluksen ikään, selittää toveri hartaana”. Näin on luotu kuvaus taiteilijoiden kodista myös viulun, keskeisen työvälineen avulla, vaikkakin tässä kuvauksessa soitin alkaa muistuttaa hoivattavaa jälkeläistä. Näin feminiiniseksi mielletty hoivarooli liitetään säveltävän muusikkonaisen kohdalla instrumenttiin. Huomion arvoista on myös se, että ”toveri”, joka iltarutiinista kertoo, on tulkintani mukaan taiteilijamestari-Wanteen

kumppani, Astrid, elinkumppanina ainoa mahdollinen tarinan kertoja. Juuri Astrid voi kuvailla ”mestarin” rutiineja intiimillä yksityiskohtaisella tavallaan – jaetussa elämässä hän on tarpeeksi lähellä tehdäkseen tarkkoja havaintoja, muttei kuitenkaan liian. Artikkelisiin tulisi erilainen sävy, jopa epäuskottavuutta, jos Wanne itse kertoisi tähän tapaan.

Alkaa näyttää siltä, että Astridilla on merkittävä rooli siinä, miten Kertusta tulee lehtijuttujen Suuri Taiteilija. Ehdotankin, että Astridin voisi tulkita samaan tapaan kuin Hekanaho on esittänyt Tuulikki Pietilää suhteessa Tove Janssoniin: kumppaninsa ”nerokkuuden” tunnistavana ja sitä vaalivana, rinnakkaisena taiteilija-muusana (Hekanaho 2006). Myös Wanteen kutsuminen ”mestariksi” on sukupuoliasetelman vuoksi painava ele. Mestarius liitetään vielä nykypäivänäkin suomalaisessa kulttuuripuheessa vahvasti taiteilijamiehiin, johonkin sellaiseen, jollaiseksi on melkein mahdotonta tulla muista sukupuolipositiosta käsin.¹⁹

Artikkeli jatkaa keskustelulla taiteilijoiden oman talon parvekkeesta, jossa voi ottaa privaatteja aurinkokylpyjä²⁰ sekä jo mainitusta *Turun Sanomien* suuresta parvekkeesta. Näiden takia ei ole syytä poistua kaupungista, vaikka Astrid kuvaa myös humoristisesti naisten öistä kävelyä Naantalista takaisin Turkuun, josta he eivät eivähtäneet junaan. Astrid kertoo myös öisistä ”orgioista”, jolloin luetaan eikä mennä nukkumaan ennen aamuauringon nousua. Kirjallisuusnimien mainitsemisen kautta toimittaja palaa kodin kuvailuun. Näin kirjoitetaan keittiöstä ja ”kommekosta”:

Puoliavoimesta keittiökomeron ovesta en malta, uteliaana olla sisälle kurkistamatta ja nähdessäni nukkemaisen pienen, ihastuttavan kommekon, jonka ikkunassa hulmuu kukikas uudin, kysäisen: ”kum-

19 Tätä sukupuolittunutta nimeämistä arvostelivat Jenni Vartiainen, Kaija Koo, Vesala ja Ellinoora kiertueensa Mestarit (2022) yhteydessä.

20 Kerttu Wanteen alastonkuva (KWA) on ilmeisesti tältä kaupunkikodin parvekkeelta.

pikos tässä huoneessa asustaa, jolloin viuluniekka istua keksahtaa pienelle tuolille ja näyttää havainnollisesti, miten hän istualtaan vetelee soittimestaan sävellemää, käsitellen sitä silloin kuin selloa ja vuoroon taas seisaallaan soitellen. Mikä kunnia tuolle neliömetrin suuruiselle komerolle, joka soitoniekkamme studiona näin joutuu suurten mestarien sydänvaiheitten ja aivokilvoitusten antenniasemaksi. (”Taiteilijoitamme suvioloissa” *Turun Sanomat*, B4)

Nyt artikkeli siis tarttuu suoraan yhdessä asumiseen, hakien selvyyttä kodin tilallisiin järjestelyihin. Wanne vastaa esittelemällä pienen huoneen työtilanaan. Toimittaja jatkaa säveltäjiin, joiden musiikkia kommekossa harjoitellaan. Sitten hän näkee nuotin, jonka säveltäjäksi on merkitty Wanne. Kappale on ”Volatiles” ja sen on kustantanut pariisilainen Max Eschig. Polveilevassa selostuksessa käydään läpi ”tyttöjen” asioinnit eri kustantajilla ja se, miten sävellys päätyi ajan suurimman kustantajan talliin. Tämä osa artikkelia päättyy lauseeseen: ”Kerttu Vanne lienee ainoa suomalainen, jonka sävellyksiä on kustannettu Pariisissa.” Sitten juttu jatkuu vielä tulevaisuuteen: suunnitelmissa on jo aikaisemmassa haastattelussa mainittu Yhdysvaltojen kiertue ja sitä ennen syyskiertous Suomessa laina-autolla. Juttu loppuu kirjoittajan toiveeseen: ”Toivottavasti Kerttu tälle retkelle lähtiessään on taitavampi, kuin tuonnoin jolloin hän vähällä oli ajaa turkulaisen poliisin kumoon, ellei toinen nöyrästi olisi väistänyt, ja tuntiessaan ajajan oman puolen tytöksi, vieläpä hymyillyt hänen edesottamuksilleen.”

Tekstissä on vapaalta tai vapautuneelta vaikuttavia säikeitä. Artikkelissa yhteisasuminen ilmennetään kysymällä suoraan kumpi naisista ”kommekossa” asuu. Myös parveke-elämän kuvaamisessa ja esimerkiksi sanan ”orgiat” käyttämisessä (viittauksena yöllä valvomiseen ja lukemiseen) on luettavissa peittelemätön jaetun elämän kuvaus. Syntymäpäiväruusut luovat jatkumoa artikkelien romantisoivalle sävyille. Toisaalta aikuisten ihmisten työttömyys ja esittäminen satuolentojen kaltaisina synnyttää utuisuutta.

Viimeinen anekdootti villistä autoilusta vaikuttaa myös kummalliselta: se kertoo naisten kyvykkyydestä ja itsenäisyydestä, ja samaan aikaan esittää heidät harmittomina hassuttelijoina, söpöinä ”tyttöinä”. Silti, tapaan, jolla taiteilijuutta idealisoidaan, on luettavissa väljyys, johon naisten välinen rakkaus kenties on ollut tulkittavissa, varsinkin kun vaikuttaa siltä, että Astrid on aktiivinen toimija sanomalehtihaastatteluissa tapahtuvassa Kerttu Wanne -taiteilijamyytin rakentamisessa.

Kodin tilallisen järjestelyn sivutuotteena, kuin vahingossa, jutussa kerrotaan siitä, että Wanteen sävellys ”Volatiles” on ranskalaisen kustantajan kustantama. Tämä yksityiskohta on osoitus siitä, että Wanne sävelsi ja hänellä oli kunnianhimoa saada teoksiaan julki. Siitä ei kuitenkaan pidetty sanomalehdissä meteliä. Wanne ja Joutseno kyllä esittivät esimerkiksi ”Volatiles”-sävellystä konserteissa ja radiossa (Välimäki & Koivisto-Kaasik 2023, 400–401). Wannetta ei ole muistettu säveltäjänä suomalaisen musiikin perinteessä ennen viime vuonna ilmestynyttä *Sävelten tyttäret* -kirjaa (Välimäki & Koivisto-Kaasik 2023). Kommecon ja sitä kautta yhteisen kotielämän sekä Wanteen sävellyksen esiintuominen voivat olla tilanteen tuottamaa limittäisyyttä, mutta juuri siihen on luettavissa myös kummasti sukeutuvien sukupolien, seksuaalisuuksien, ja taiteilijuuksien vyyhti.

Siinä intiimi kotitila tuottaa ”paljastuksia” yhtäaikaaisesti naisen mestaritaiteilijuudesta ja naisten parisuhteesta. Se, mikä tämän ajan perspektiivistä näyttäytyy vähättelynä ja omituisen kevyenä kerrontana, on voinut olla ainoa mahdollinen tapa, jolla tuoda esiin Kertun sekä Astridin toimintaa ja saavutuksia.

Nostan esimerkiksi vielä yhden artikkelin. 18.12.1936 *Helsingin Sanomat* julkaisi pseudonyymillä ”Riitta” kirjoitetun jutun ”Kaksi onnellista naista tuli eilen etelän maista” (arkistoaineisto 11 B). Artikkelissa toistuvat tuttavallisuus ja intiimiys sekä moninainen värikkyys. Tällä kertaa juttu tehdään

Kertun ja Astridin yhteisessä hotellihuoneessa, jonne he ovat saapuneet suoraan laivalta. Tilan ahtauden vuoksi haastattelija sekä haastateltavat mahtuvat vain parivuoteelle.

Teksti alkaa epäkonventionaalisesti: ”Viulutaiteilija Kerttu Vanne ja hänen säestäjänsä neiti Astrid Joutseno ovat juuri kierineet tavaroineen päivineen hotellihuoneeseensa.” (A 11 B) Seuraa hotellihuoneen kuvaus: ”[...]huoneen valtiattaret ovat käyttäneet hyväkseen ainoata jäljelläolevaa mahdollisuutta ja kiivenneet sänkyyn”, josta siirrytään kiertueaiheeseen: ”Reportteri yrittää asiallisesti tiedustella onnellisesti päättyneen konserttimatkan kulkua, mutta koska vastaajina on kaksi maailman vilkkainta naisihmistä, saamme suunnilleen seuraavan selostuksen [...]” (A 11 B). Itä-Euroopan maihin (ainakin Latvia, Viro ja Unkari) kohdistuneesta kiertueesta kerrottaessa mainitaan vastaanotosta ja suomalaisten diplomaattien järjestämistä vastaanotoista, mutta myös sattumuksesta, jossa rahat loppuivat kesken. Artikkelia määrittää pulppuileva tyyli: karvahatut, hiihtäminen, naisille järjestetyt loistokkaat juhlat ja yösiijat, sekä jalkojen puutuminen kolmannen luokan junanvaunussa ovat jutun yksityiskoh- tia. Toisin kuin aikaisemmissa esimerkeissä, tässä jutussa Joutsenon ja Wanteen puheet on merkitty ajatusviivalla, korostamaan suoria sitaatteja. Naiset täyttävät toistensa tarinoita ja heidät kuvataan kisaamassa siitä, kuka puhuu ja muistaa mitään. Jutun lopussa kerrotaan, että seuraavaksi he suunnittelevat kaukaisempia kohteita ”Belgradiin, Istanbuliin ja Sofiaan”. Tulkintani mukaan kirjoittaja viehättyy taiteilijoista niin, että antaa heidän viedä tilannetta, kertoa mitä tahtovat. Ajattelen, että lehtijutuissa toistuva korea kieli ja kuvaus Astridista ja Kertusta humoristisina, vilkkaina ja sanavalmiina ihmisinä, työntää luentaa kohti jotain epätodellista. Se, että koko haastattelu asemoidaan kahden naisen sänkyyn, tuottaa mielikuvan konventionaaliset rajat ylittävästä läheisyydestä. Se myös asettaa etualalle tämän läheisyyden, vaikka sängyllä puhellaan vaikuttavista taiteelliseen työhön kuuluvista saavutuksista (ja sattumuksista).

Viimeinenkin lehtiesimerkki vahvistaa ajatustani siitä, että humoristiseen ja hersyvään tyyliin voi sisältyä queer-aspekti, kertomisen outo tapa, jolla kommunikoidaan rivien väliin jäävää. Huumorilla voi toisaalta myös oh- jailla huomiota toisaalle, ehkä yrittää tehdä itsestä helposti lähestyttävämpi, vähemmän outo ja vaarallinen. Naisten uraa-uurtava ammattimuusikkous pehmenee niin haastateltavien huumorin kuin kummellustarinoiden ja kodin tilojen, parvekkeiden, hotellin parivuoteen ja esteettisten kukka- elämysten kautta. Näin yhteisasuminen tai elämäkumppanuus vuoroin kerrotaan suoraan, ja vuoroin se sumenee kertomatta jättämisen ja vaivih- kaisen epämääräisyyden tuloksena.

Vanhon lehtiartikkelien tulkintaan sisältyy moninaisia riskejä tai ainakin painavia valintatilanteita. Ehdotankin, että lehtijuttujen värikkyyttä, ihailu, vähättelevyys ja välttelevyys hiertyvät Wanteen arkistovalokuvastosta nostamiini esimerkkien tunnelmiin, kutsuen esiin elämäkirjoituksen. Ne kutsuvat minua viipymään hankauskohdissa, kirjoittamaan niiden ääreltä Kertun ja Astridin elämistä.

Outo ikkuna raollaan

Kun sain käsiini Wanteen esseekokoelman *Taiteilija noidankehässä* (Wanne 1959), kuvailin tuntojani näin: ”Ehkä olisi ollut hyvä, jos en olisi löytänyt mitään. Sillä kirja ei vastannut odotuksiani. Aluksi *Taiteilija noidankehässä* oli pelkästään pettymys. Se ei puhunut yhtään sillä tavalla kuin olin toivonut. Se ei kertonut Kertusta mitään. Se ei ollut piilotettu viesti esiäidiltä tyttärelle.” (Swan 2019, 216.) Olin kuvitellut teoksen jonkin- laiseksi ohjekirjaksi, josta voisin ammentaa viisautta ja jonka perinteitä voisin vaalia. Mutta kaupunginkirjaston arkistosta kaivettu alkuperäis- kappale ei suostunut toiveentyttäjäksi, vaan minun oli taivuttava kirjan lukijaksi ja tulkitsijaksi. Oli kohdattava vanhentunut kirjoittamisen tapa, taiteilijaneroutta idealisoiva ympäröivä puhe ja sukupuolen sekä oman

kokemuksen totaalinen välttely. Oli etsittävä ymmärrystä avittavia tukia, konteksti tulkinnaalle.

Tällaisia tukipilareita olen hahmotellut sille, miten lukea 1930-luvun lehtiartikkelien kertomaa ja hiljaisuuksia. Arkistoissa säilyneet fragmentit puhuvat omanlaisiaan kieliä, joista koostuu harvoin vain yhdenlaisia narratiiveja. Paljon täytyy kuvitella. Esittelemistäni teoreettis metodologisista valinnoista ja arkistojen sirpaleista hahmottuu säikeinen polku, jota seuraan Astridin ja Kertun matkassa. Ymmärrykseni mukaan Hartmanin elämäkirjoitus, eli fabulointi, on luovaa tulkintaa ja kirjoittamista, jossa sovittelaa tunteiden, kokemusten ja haavoittuvaisuuden narratiiveja arkistomateriaalien kriittiseen tarkasteluun. Tällainen fabulointi voi auttaa kirkastamaan historiallisten taiteilijanaisten jaetusta elämästä hämärrettyjä queer-sävyjä.

Päätän artikkelini avaamalla uuden ikkunan: kysyn mitä fabulointi tarkoittaa suhteessa aineistoon, jota olen käsitellyt? Se voisi olla aukikirjoitettu kohtaaminen kotihaastattelun jälkeen. Voisin kuvata kuinka Kerttu puuskahtaa oven kolahdettua kiinni ja Astrid huutaa eteisestä: –Vaara on ohi! Nyt tarvitaan hyvät kahvit.

Kuvitelma voisi kuljettaa lukijaa kahden naisen kodissa, kosketella heidän mahdollisia tapojaan selviytyä arjessa, jossa yhdistyy julkisten roolien esittäminen ja seinien sisälle jäävä suhde suruineen ja iloineen. Huumorin ja hersyvän naurun sekaan mahtuisi väsyneitä kyyneliä ja vihaisia lauseita siitä, miten uuvuttavaa säkenöivän taiteilijan esittäminen on. Ehkä myös pari sanaa juuri annetusta haastattelusta ja siitä, miltä sen jälkeen tuntuu. Ehkä näkisimme Astridin voitelemassa limppuviipaleita ja pakkaamassa eväitä koriin ja Kertun riisumassa mekkoaan, vaihtamassa uimapukua ylleen hämärässä kamarissaan samalla keskustellen. Kenties arvokas viulu saisi kolahduksen sängylle lentävistä vaatteista. Kohtaaminen voisi loppua esimerkiksi siihen, kun Astrid ja Kerttu asettuisivat neljännen kerroksen tuuletusparvekkeen lattialle istumaan. Heidän allaan pikkuinen räsymatto

toimittamassa piknikviltin osaa. Korissa kamera, jolla hetken päästä otettaisiin kuva alastomasta viulutaiteilijasta.

Lähteet

Arkistolähteet

A) Kerttu Wanteen arkisto (KWA), Sibelius-museo, Turku:

– Valokuvat ja seuraavat digitoitut valokuvat arkistosta, Finna.fi

1. ”Kerttu Wanne solar sig”, SmF10313, 1934
<https://www.finna.fi/Record/sibelius.132D5120379C47B4ABCCEDFFA35A6E6A?sid=4707989228>
2. ”Kerttu Wanne”, SmF10174, 1936
<https://www.finna.fi/Record/sibelius.783F677369E446A0B3B9F35ED0710260>
3. ”Kerttu Wanne och Astrid Joutseno sitter inomhus i nattdräkt”, SmF10314, 1934
<https://www.finna.fi/Record/sibelius.76DDC5B661724BCBA9E59074BEC4F48D>
4. ”Kerttu Wanne, Astrid Joutseno mfl Paris sitter vid restaurantbord utomhus”, SmF10274, 1928-1932
<https://www.finna.fi/Record/sibelius.6C8BD364A5A3472897B90704A00A1B8B>

– Leikekirjat

– Ohjelmistot ja julisteet

B) Kansalliskirjasto, sanomalehti- ja aikakauslehtien digitoitu arkisto:

1. ”Järkyttävää arvostelua Kristiinassa ja Köpenhaminassa”, *Helsingin Sanomat* 24.10.1934.
2. ”Havin palmusaippuamainos”, *Suomen Kuvalehti* 10.11.1934.
3. ”Hymy pelasti viulutaiteilijattaren”, *Turun Sanomat* 20.3.1934.
4. ”Taiteilijoitamme suvioloissaan”, *Turun Sanomat* 8.7.1934.
5. ”Musikaalinen kaakku, jonka päällä oli KV: herrasväki ihailee Sibeliusta mutta metsätyömiehet kansanlauluja”, *Turun Sanomat* 9.10.1935.

6. ”Viulutaiteilija Kerttu Vanne”, *Seinäjoki* 12.9.1934.
7. ”Kerttu Vanteen konsertti”, *Turun Sanomat* 2.2.1935.
8. ”Kerttu Wanteen konsertti”, *Suupohjan Sanomat* 16.10.1934.
9. ”Kerttu Vanne: Ensi syksynä kiertueelle Amerikkaan”, *Turun Sanomat* 21.2.1934.
10. ”Kerttu Wanne”, *Raahen Seutu* 19.9.1935.
11. ”Kaksi onnellista naista tuli eilen etelän maista”, *Helsingin Sanomat* 18.12.1936.

- Adams, Jonathan ja Cordelia Heß (toim.). 2019. *Antisemitism in the North: History and State of Research*. Berlin/Boston: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110634822>.
- Bradway, Tyler ja Elizabeth Freeman (toim.). 2022. *Queer Kinship: Race, Sex, Belonging, Form*. Durham: Duke University Press.
- Butler, Judith. 1990/2009. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.
- Cooke, Jennifer. 2020. *Contemporary Feminist Life-Writing: The New Audacity. Cambridge Studies in Twenty-First-Century Literature and Culture*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Douglas, Kate ja Ashley Barnwell (toim.). 2019. *Research Methodologies for Auto/Biography Studies*. New York: Routledge.
- Ellis, Carolyn. 2004. *The Autoethnographic I: A Methodological Novel About Autoethnography*. Walnut Creek CA: Altamira Press.
- Elonheimo, Aino-Maija, Sari Miettinen, Hanna Ojala, Tuija Saresma ja Warda Ahmed (toim.). 2022. *Intersektionaalinen feministinen pedagogiikka*. Tampere: Vastapaino.
- Gannon, Susanne. 2018. ”Troubling Autoethnography: Critical, Creative, and Deconstructive Approaches to Writing.” Teoksessa *Creative Selves/Creative Cultures: Critical Autoethnography, Performance and Pedagogy*, toimittaneet Stacy Holman Jones ja Marc Pruyn, 21–35. London: Palgrave Macmillan.
- Gilmore, Leigh. 1994. *Autobiographics: A Feminist Theory of Women’s Self-Representation*. Ithaca New York: Cornell University Press.
- Hagman, Sandra. 2016. *Seitsemän kummaa veljestä: kertomuksia suomalaisen homoseksuaalisuuden historiasta*. Helsinki: Gaudeamus.
- Haraway, Donna J. 2016. *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene*. Durham: Duke University Press.
- Hartman, Saidiya. 2019. *Wayward Lives, Beautiful Experiments: Intimate Histories of Riotous Black Girls, Troublesome Women, and Queer Radicals*. New York: Norton and Company.

- Hekanaho, Pia Livia. 2006. ”Tove Jansson, Marguerita Yourcenar, Gertrude Stein ja naisneron paikka”. Teoksessa *Kirjoituksia neroudesta: myytit, kultit, persoonat*, toimittanut Taava Koskinen, 248–284. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hekanaho, Pia Livia. 2010. ”Queer-teorian kummaa vaiheita.” Teoksessa *Käsikirja sukupuoleen*, toimittaneet Tuija Saresma, Leena-Maija Rossi ja Tuula Juvonen, 144–154. Tampere: Vastapaino.
- Hepolampi, Virva. 2007. ”Kahlehdittu: Lesbotalun vankeja kansan näyttämöllä 1931”. Teoksessa *Sateenkaari-Suomi: seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen historiaa*, toimittaneet Kati Mustola ja Johanna Pakkanen, 137–143. Vantaa: Vantaan kaupunginmuseo.
- Howes, Craig. 2016. ”What Are We Turning From? Research Ideology in Biography and Life Writing.” Teoksessa *The Biographical Turn: Lives in History*, toimittaneet Hans Renders, Binne de Haan ja Jonne Harmsma, 165–75. New York: Routledge.
- Johnston, Georgia. 2007. *The Formation of 20th-Century Autobiography: Reading Vita Sackville-West, Virginia Woolf, Hilda Doolittle, and Gertrude Stein*. New York: Palgrave MacMillan.
- Jones, S Holman, Tony E Adams ja Carolyn Ellis. (toim.) 2013. *Handbook of Autoethnography*. Walnut Creek CA: Left Coast Press.
- Joutseno, Astrid. 2020. ”Becoming D/Other: Life as a Transmuting Device.” *A/b Auto/Biography Studies* 35 (1): 81–96. www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/08989575.2020.1720180?needAccess=true.
- Joutseno, Astrid. 2021. *Life Writing from Birth to Death: How M/others Know*. Faculty of Arts University of Helsinki. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-7459-8>.
- Juvonen, Tuula. 2002. *Varjoelämää ja julkisia salaisuuksia*. Tampere: Vastapaino.
- Juvonen, Tuula. 2020. ”Nimeämisen mahti: sukupuolta ja seksuaalisuutta kuvaavien termien suhteisuudesta.” *SQS* 13 (1–2): 1–22. <https://doi.org/10.23980/sqs.89126>.
- Juvonen, Tuula, Leena-Maija Rossi ja Tuija Saresma (toim.). 2010. *Käsikirja sukupuoleen*. Tampere: Vastapaino.
- Kiera, Lindsey. 2018. ”‘Deliberate Freedom’: Using Speculation and Imagination in Historical Biography.” *TEXT* 22 (50): 1–16.
- Koskinen, Taava. 2006. ”Neroiksi ei synnytä, neroiksi tullaan.” Teoksessa *Kirjoituksia neroudesta: myytit, kultit, persoonat*, toimittanut Taava Koskinen, 9–56. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kosonen, Päivi. 2023. ”Omaelämäkerta, muistelmat ja autofiktio tietokirjallisuuden rajatapauksina.” Teoksessa *Tietokirjallisuuden lajit ja rajat*, toimittaneet Ida Henritius, Olli Löytty ja Anne Mäntynen. Helsinki: Gaudeamus.

- Lee, Hermione. 1997. *Virginia Woolf*. New York: A.A. Knopf.
- Lee, Hermione. 2009. *Biography: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Leskelä-Kärki, Maarit. 2020. "Life Writing Genres on the Move: The Year in Finland." *Biography (Honolulu)* 43 (1): 63–68.
- Leskelä-Kärki, Maarit ja Karoliina Sjö. 2022. "Yksilö, elämäkerronta ja kulttuurihistoria." Teoksessa *Kulttuurihistorian tutkimus: lähteistä menetelmiin ja tulkintaan*, toimittaneet Rami Mähkä, Marika Ahonen, Niko Heikkilä, Sakari Ollitervo ja Marika Räsänen, 51–67. Turku: Kulttuurihistorian seura.
- Meretoja, Hanna. 2018. *The Ethics of Storytelling: Narrative Hermeneutics, History, and the Possible*. New York: Oxford University Press.
- Meretoja, Hanna. 2023. "Dialogisuuden estetiikkaa, ratkeamattomuuden poetiikkaa." *Parnasso*, toukokuu 2023.
- Millington, Chris. 2010. "February 6, 1934: The Veterans' Riot." *French Historical Studies* 33 (4): 545–72. <https://doi.org/10.1215/00161071-2010-010>.
- Muncey, Tessa. 2010. *Creating Autoethnography*. London: Sage.
- Peake, Rose-Maria ja Saara Hilpinen. 2022. "Kohti sateenkaarisensitiivistä käännettä Suomen historian tutkimuksessa." *Historiallinen aikakauskirja* 120 (1): 98–102.
- Rossi, Leena-Maija. 2003. *Heterotehdas: televisiomainonta sukupuolituotantona*. Helsinki: Gaudeamus.
- Smith, Sidonie ja Julia Watson. 2010a. "Autobiographical Acts." Teoksessa *Reading Autobiography: A Guide for Interpreting Life Narratives*, 63–104. Minneapolis: University of Minnesota press.
- Smith, Sidonie ja Julia Watson. 2010b. *Reading Autobiography: A Guide for Interpreting Life Narratives*. 2. painos. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Smith, Sidonie ja Julia Watson. 2021. "The Afterlife of Those Who Write Themselves: Rethinking Autobiographical Archives." *The European Journal of Life Writing* 9: 9–32.
- Stanley, Liz. 1995. *The Auto/Biographical I: The Theory and Practice of Feminist Auto/Biography*. Manchester: Manchester University Press.
- Steakley, James D. 2002. "Europe in the 1930s: A Gay History Panel." *GLQ* 8 (3): 297–99. <https://doi.org/10.1215/10642684-8-3-297>.
- Suomi on queer*. 2023. Dokumenttisarja, 6 osaa. Tuotanto: Yle / Yle Luovat sisällöt ja media. Ohjaus: Roosa Kuosmanen. <https://areena.yle.fi/1-66734852>. Viitattu 29.5.2024.
- Swan, Astrid. 2019. *Viimeinen kirjani: kirjoituksia elämästä*. Helsinki: Nemo.
- Taavetti, Riikka. 2021. "Jotta meidät muistettaisiin sellaisina kuin elimme': Queerit äänet ja muistitietoarkistojen hiljaisuudet." *SQS* 15 (1–2): 37–53. <https://doi.org/10.23980/sqs.112513>.
- Tamagne, Florence ja Alice Seberry. 2004. *History of Homosexuality in Europe, Berlin, London, Paris 1919-1939*. New York: Algora Publishing.
- The Oxford Centre for Life-Writing. "What Is Life-Writing." <https://oclw.web.ox.ac.uk/what-life-writing>. Viitattu 26.1.2024.
- Välimäki, Susanna. 2021a. "Kerttu Wanne." Kansallisbiografia. Kansallisbiografia-verkkopublication. *Studia Biographica* 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1997–. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-010170>. Viitattu 29.5.2024.
- Välimäki, Susanna. 2021b. "Musisoivien ja kirjoittavien naisten elämät, ylisukupolviset verkostot ja huolenpidon etiikka." *Musiikin suunta*. <https://musiikinsuunta.fi/2021/1-2021-43-vuosikerta/musisoivien-ja-kirjoittavien-naisten-elamat-ylisukupolviset-verkostot-ja-huolenpidon-etiikka/>. Viitattu 29.5.2024.
- Välimäki, Susanna ja Nuppu Koivisto-Kaasik. 2023. *Sävelten tyttäret – Säveltävät naiset Suomessa 1800-luvulta 1900-luvulle*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vänskä, Annamari. 2006. *Vikuroivia vilkaisuja. Ruumis, sukupuoli, seksuaalisuus ja visuaalisen kulttuurin tutkimus*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Vuorela, Miikka. 2021. "Homoseksuaalisen kanssakäymisen rikosoikeudellinen kontrolli Suomessa." *Sateenkaarihistorian ystävien kirjoituksia*. www.sateenkaarihistoria.fi. 28.1. 2021. <https://sateenkaarihistoria.fi/homoseksuaalisen-kanssakaymisen-rikosoikeudellinen-kontrolli-suomessa/>.
- Wanne, Kerttu. 1959. *Taiteilija noidankehässä*. Omakustanne.